

Nagy Iván és a balassagyarmati Palóc Múzeum

Tartalom

Bevezetés.....	3
Nagy Iván élete és munkássága.....	4
Heraldikai és genealógiai munkássága: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.....	8
Múzeumalapítás	11
Könyvtára	15
A Palóc Múzeum története.....	16
Tudós köznemesi könyvtár - nemzeti történelmünk tüköre	22
Felhasznált irodalom	24

Bevezetés

Nagy Iván neve hallatán elsősorban mindenkinek a tudós történész jut eszébe. Én mégis most egy kicsit (természetesen ezt sem mellőzve) szeretném más oldaláról is bemutatni. Témaválasztásom egyik oka ugyanis, hogy én is Balassagyarmaton születtem, akárcsak Nagy Iván. Úgy gondolom, nem lehet elsiklani amellett a hihetetlen nagy, és áldozatos munka mellett, mellyel (szinte teljesen egyedül) létrehozta a mára már Palóc Múzeum néven működő múzeumát. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy mindezt egy olyan korkép mellett tette, melyben szinte minden ellene volt. Ehhez nagyon nagy családi támogatásra is szüksége volt. Édesapjától kapta mindazokat a pozitív tulajdonságokat, melyek egész életében előrevitték. Ilyenek például a könyv és irodalom szeretete, a mindennél előbb lévő hitelességre vágyás. Édesapja a kezdetektől folyamatosan nagy gondot fordított a tanulmányaira, ha úgy látta, hogy egy-egy iskola nem megfelelő színvonalú – a kornak megfelelően – saját kezébe vette fia oktatását és saját maga tanította. Életpályáját csak nagyon röviden is végigtekintve – papneveldei élete, jogászság, katonai élet, bujdosás, irodalmi próbálkozásai, Velencei kitérője, ügyvédi pálya, majd legvégül a könyvtárosság -, hihetetlen nagy tudást, és tapasztalatot ismerhetünk meg, mely egészen egyedülálló.

Dolgozatom második részében, mintegy életútját folytatva főművével, a Palóc Múzeummal szeretnék foglalkozni. Ez mindannak a könyv szeretetnek és tudásvágynak az eredménye, mely egész életében jellemezte Őt. Leírnám a történetét, majd az itt „Tudós köznemesi könyvtár” címmel jelen lévő Nagy Iván kiállítást kívánom bemutatni. Ez két részből áll: első része egy korabeli írásoknak köszönhetően korhűen berendezett dolgozószobája, valamint második részében az itt tárolt magán könyvtárának 10%-a tekinthető meg, egyfajta kedvcsinálónak az olvasó számára.

Nagy Iván élete és munkássága

„A múltakból tanulj, a jelenben pedig a jövőnek élj...”

(Nagy Iván)

Nagy Iván ezt az idézetet Aladár fiának való útmutatás céljára írta. Egész életében ehhez az intelméhez hűen élt, most pedig...

Családja a Felsőgyőri előnevet kapta, hiszen egyik ága Diósgyőr környékéről származik. A nemességüket Rudolf király erősítette meg 1594-ben, majd 1595-ben Nógrád megyében hirdették ki címereslevelüket.

1. ábra A Felsőgyőri Nagy család címere¹

¹ A Nógrád Megyei Levéltár Nagy Iván gyűjteményéből

Nagyapja, Nagy József Jászapátiban volt ügyvéd és városi jegyző. Édesapja Nagy Ferenc itt született, jogi tanulmányok után költöztek Nógrád megyébe (Balassagyarmat). Hivatalnok volt a vármegyénél, a levéltárat kezelte. Nagy tudású sok nyelven beszélő, hangszereken játszó, könyvgyűjtő „élő levéltár”, ahogy Nagy Iván jellemezte. Hivatalnoki munkája mellett már Ő is végzett kutatásokat a családjára vonatkozóan. Rengeteg tudóssal, íróval volt remek kapcsolatban, akik nem egyszer kérték segítségül a levéltárost munkájukhoz. A család életében mindig is fontos szerepet kapott a könyvtár, a könyv szeretete. Tőle lévő legfontosabb örökségének apja műveltségét tartotta.

Felesége Gebhard Anna volt. 11 gyermekük született, közülük csak 5 fiú maradt életben. Ezek közül a legfiatalabb Nagy Iván, aki 1824. június 18-án született Balassagyarmaton. Jómódú, tehetős család volt, így nem volt probléma a gyerekek kiváló oktatása, melyre a családfő nagy gondot fordított. Ezzel szerette volna a későbbi egzisztenciát megteremteni gyermekei számára. Egyedüli, aki testvérei közül nem tanult, és ezzel kilógott a családból István volt. A többi testvére (Alajos Anzelm, Zsigmond, Imre) azonban követte apjukat és jogot tanultak. Apjuk, Alajos és Anzelm halála után került sor a családi vagyon és ingóság felosztására. Házuk eladásából lévő pénzt István kapta. Az ingóságokat egyenlő részben kapták meg. Azonban a családi iratok Zsigmondhoz kerültek, ő lett a fiatalabb testvérek gyámja is. Nagy Iván lett a család kijelölt művelődési tradícióinak folytatója.

Balassagyarmaton kezdte tanulmányait, mely egy közönséges falusi iskolában történt. Ezeket a körülményeket látva apja legtöbbször inkább otthon tanította fiait. 1834-ben új nemzeti iskola épült. Még itt is elég szűk körű ismereteket tudott csak megszerezni, így apja bővítette folyamatosan otthon a tudását. Tudatosan vitte el Iván érdeklődését a történelem, múltunk ismerete felé. Papnak szánta fiát, hiszen ez volt az a hivatás, mely egyrésztől biztos megélhetést biztosított, emellett kiélhette tudós ambícióit is. Így további tanulmányait egyházi iskolákban végezte: 1 év Eger, 1 év Esztergom, majd ahol a legtöbb időt, 4 évet töltött Vác. A reformkor iskoláiban nőtt fel, ahol úgy érezte számára nem megfelelő, és nem elegendő felkészítést kapott. Hiányolt egy vezetőt az életéből. Latintudásával tűnt ki, végig eminens tanulónak számított. Történelem mellett a másik fontos érdeklődési köre a nyelvészet, valamint a magyar irodalom volt. A tanárok mellett a korabeli tankönyveket sem pozitív hangszínnel említi. Vágyott az irodalmi élet, és az ehhez kapcsolódó társadalmi légkörbe való becsatlakozásra. 1841-ben tehát a polgári átalakulás kezdeteinél kezdte váci tanulmányait, amikor is Kossuth elindította a Pesti Híradót.

Igazán megélte korát: történelem volt a kedvenc tantárgya, nyelveket tanult, verseket írt, iskolai újságot szerkesztett, már ekkor kiírt és összegyűjtött a korabeli forrásokból a számára fontos és érdekes információkat, színházba járt és festegetett is. Erdélyi János a népdalgyűjtést bemutató tanulmánya után további munkára biztatta a fiatal Ivánt.

A diák Nagy Iván folyamatosan Pest vonzásában és bővületében élt, ahol először 1838-ban járt. Fontos élmények ezek, hiszen itt látott először vasutat. Pestet a műveltség bölcsőjének tartotta. Ezen belül is meghatározó élménye a színház, mely ebben az időszakban (1840-es évek) a kulturális élet legerősebb erőforrása volt. Legelső színházi élményét mégis a szünidőben, Balassagyarmaton élte át, egy vándorszínész társulatnak köszönhetően 1844-ben. Azonban az igazi élményt, mégiscsak Pesten ez év augusztusában, 3 napos pesti kirándulása alkalmával szerezte. A Nemzeti Színházban a legfrissebb darabokat láthatta. Ezekben a darabokban kora legfontosabb történelmi kérdéseire próbálta a választ megtalálni. Itt együtt, egymás mellett volt látható a népi és a polgári világ.

1847-ben az utolsó vizsgák egyikénél otthagyja a papnevelőt, rájött nem ez az ő hivatása. Olyan pályára vágyott, mely a fent ábrázolt világhoz közelebb áll, vagyis az ügyvédi pályára. 1848 márciusában, Pozsonyban találja Őt a forradalom. Pestre megy és Krúdy Gyulával katonának állt, végigharcolja a szabadságharcot.

A bujdosás után sokszor járt Horpácson, még ha csak átutazóban is, hiszen nevelősködése szabadnapjain itt járt át Nőtincsré, ahol Mayer Ninának udvarolt. 1852. szeptember 8-án azonban egy átutazás alkalmával meghívta őt otthonába a nagyoroszi plébánossal együtt Balázsovcics Imre. Imre feleségével, Gelle Máriával együtt nevelte Csató Mariskát, aki a háziasszony testvérének, Gelle Katalinnak árva lánya volt. Az akkor 15 éves lányt meglátva még Iván nem sejtette, hogy egykoron a felesége lesz, ezt naplójában is írja: „Itten láttam ekkor, mint kislányt először kedves nőmet, a háziasszony húgát, eszem ágában sem lévén ekkor, hogy az valaha hitvesem legyen.” Ezután azonban megsokszorozódtak a horpácsi látogatások. Akkor dőlt el minden mikor 1844-ben Balázsovcics megkérte Nagy Ivánt, hogy elutazása alatt 3 hétig naponta látogassa meg Mariskát. Azonban visszatérte után a viszony megromlott a gyámszülők és Nagy Iván között, hiszen azt hitték, hogy pénzesebb a vőjelölt, valamint az sem tetszett nekik, hogy Iván tervei között szerepelt, hogy az ügyvédi pályát ott akarta hagyni és tudósnak készült – melyből szerintük egyáltalán nem lehet megélni-. Ez év július 16-án mégis megtörtént az eljegyzés, majd két hónap múlva – szeptember 27-én – házasodtak össze a horpácsi templomban. Kengyera Alajos volt a pap, a tanuk Somoskőy János és Csathó Ferenc volt.

Megjelent itt Imre testvére és Szontágh Pál is, akivel élete utolsó pillanatáig jó viszonyt ápoltak.

Az esküvő után egyből indultak Pestre. Ennek ellenére sokat jártak Horpácsra ünnepekkor (húsvét, pünkösd), valamint nyáron. Ekkor rendszeresen összejártak Szontágh Pállal és Zsigmond bátyjával is. Első gyermekük, Aladár is itt látta meg a napvilágot 1856. augusztus 3-án. 1863-ban lettek Ők is igazi horpácsi birtokosok, 550 forintért vettek egy házat, melyhez 671 négyszögöles telek tartozott. Az azonban még váratott magára, hogy teljesen itt lakjanak. Nagy Iván folyamatosan építgette, újítgatta a házat, hogy végleg beköltözhessenek.

A vidéki élethez mérten igazi társasági életet éltek, egyfolytában utaztak rokon -, barátlátogatásokra, lakodalmakra. Ebben az időben két nagy tragédia is éri egy napon, hiszen elveszti két gyermekét Ilonkát és Boldizsárt. Sajnos azonban Aladár fia is szülei előtt hal meg.

1871 szeptemberében költöztek be a „residentiális házba”, ahol halála után emléktáblát is elhelyeztek, azonban mára sajnos ezt az épületet rossz állaga miatt le kellett bontani 1910 körül. Ebben az évben készült irat, amelyet érdemes tanulmányoznunk, hiszen ebből betekintést kapunk Iván agyagi viszonyaiba. Ez Nagy Iván horpácsi vagyonának értébecslése. 1878-ban, nyugdíjazása után lettek végül teljesen horpácsi lakók. Júliusban a pesti lakás teljes felszámolása után érkeztek meg a faluba.

Nagy a vendégforgalmuk, mely vendégek között találhatóak még régebbi pesti barátok és a közeli falvakban lévő birtokos barátaik is. Jó módban éltek, hiszen 1889-ben már 5 háza volt, a 62 házszaámot számláló faluban. Amellett, hogy nagyon élvezte a gazdálkodói életet, sosem felejtette el történeti, tudományos kutatásait. 1888-1891 között a falu bírása lett. Ezután betegsége miatt már csak a nógrádi múzeum megszervezésén fáradozott. Szontágh Pállal tartotta a legszorosabban a kapcsolatot, még akkor is, ha az időjárás vagy betegsége nem engedte meg a személyes találkozást, levél formájában kommunikáltak.

Heraldikai és genealógiai munkássága: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal

„Nehéznek vallom e munkát azért, mert hazai irodalmunk e téren alig mutathat fel valamit.”² Nagy Iván szavai ezek, melyek nagyon jól megmutatják munkájának jelentőségét, fontosságát, és újdonságából következően nehézségét. 1857. január 7-én jelent meg első füzete, majd az év végén a négy füzetből álló első kötete, mely az Aaron-Benyovszky családok adatait tartalmazza. A 2., 3. és a 4. kötetek, az 5. kötet 1859-ben jelent meg. 1860-ban adta ki a 6. és 7. köteteket. 8. kötet 1861; 9. kötet 1862; 10. kötet 1863; 11. kötet 1865; 12. kötet 1865 és végül a Pótlék-kötet 1868-ban jelent meg. A kiadóknál is változás történt, hiszen az első két kötetet még Friebeisz István kiadásában jelentek meg, azonban a harmadik kötettől kezdve Ráth Mór volt a kiadó, mivel Friebeisz nem tartotta be a szerződésben vállaltakat.

Nagyon sokan méltatták már, mind pozitív, mind negatív hangsúllyal Nagy Iván fő művét. Mindegyiknél azonban megfigyelhető, hogy a központi kérdés, hogy mik voltak azok a hatások, érzések, melyek arra ösztönözték a fiatal Nagy Ivánt, hogy vállalkozzon az általa is „Kényes és nehéz munka”³-ként emlegetett munkájának megírására. Az első és legfontosabb, hogy már szinte születésétől otthonról megfertőződött, hiszen apja levéltáros léte már önmagában hordozta a kutatás, a történelem szeretetét. Ennek hatására már mindössze 24 évesen felolvasást tart a XVII. századi magyar lobogókról a Magyar Tudományos Akadémián. Ebben a dolgozatában a nemesség 1663-ban készült két darab zászlóját elemzi, mely munkája már ekkor a heraldika tudományába sorolható. Nagy hatással voltak rá Velencében történő történeti témájú kutatásai, valamint, hogy közel 15 évet a pesti egyetem kötelékében dolgozott, mely a két tudományterület szempontjából a legfontosabb korszaka volt. Hatalmas genealógiai gyűjtőmunkát végzett, így már fiatalon hihetetlen mennyiségű címer birtokában volt, így később nem véletlen, hogy (1858-ban), az Akadémia levelező tagjává választotta, és székfoglalóját már a magyar címertanról tartotta „Adatok a magyar címertanhoz” címmel, mellyel elsőként foglalta össze a magyarországi címerek jellegzetességeit. Ezen megállapításai még a mai napig is kis változtatásokkal megállja a helyét. Nem véletlen, hogy erre az időre esik műve első köteteinek megjelenése is (1857). Munkásságának az utóhatása, hogy az 1883-ban alakul

² NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. köt. Pest, 1957. III. p.

³ Uo.

Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság első alelnöke lett. Élete utolsó szakaszában, már betegen visszavonulva Horpácson is a Siebmacher féle nagy európai címergyűjtemény magyarországi részének szerkesztésével foglalatoskodott. Ha áttekintjük ezt a rövid kis összefoglalót is rögtön kitűnik, hogy szinte az egész életét művének megírására és ehhez kapcsolódóan a történetírásnak, címertannak valamint a pecséttan tudományának művelésére szánta.

Nagy Iván két heraldikai vállalkozást is abbahagyott, mert nem tudta vállalni, hogy szerkesztőtársai megalapozatlan adatokat közöltek. Ezt nem tudta elviselni egy olyan ember, akit a tárgyszerűség és a precizitás jellemezte. Ez a két vállalkozás a következők voltak: 1876-ban Altenberger Gusztáv címergyűjteményi programjának nem volt hajlandó kormánytámogatást javasolni, a másik pedig a Cserghő Gézával 1883 és 1886 között a Siebmacher's Grosses und Allgemeines Wappenbuch magyarországi részét szerkesztették az F betűig, ezután azonban a hitelesség hiányában otthagya ezt a munkát. Erre vonatkozó nyilatkozatát a Turul című folyóiratban közzé is tette.⁴

Nagy Iván teljesen tudatában volt, hogy vállalkozása erejét meghaladó hatalmas munka. Erről tájékoztat a Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal első kötetének előszavában. „Kényes és nehéz munka”, hiszen nincs érdemleges hazai összefoglaló irodalom, „ezred év története áll hátunk mögött”. Az 1848-as törvény eltörölte a nemesi kiváltságokat, az ősiséget, a családok történelmi szerepe lezárult. Kifejti, hogy az „ál-demokratizmussal szemben”, a nemzet történelme érdekében kívánta megmutatni az egyes családok és a nemzet történelmének szerves kapcsolatát. Az európai történettudományt követve használható kézikönyvet akart letenni a hazai történetírás asztalára.

I. kötetének 1857-es megjelenése tudományos meglepetésként hatott. Ipolyi Arnold a Magyar Mythológia szerzője, így írt a műről: egy ilyen munka „históriai tanulmányaim között nekem is régtől kedvenc eszmém volt, de megfelelő kivitelét csak hosszas studiumok után és többek egybegyűlt erejéből mertem egykoron reményleni: S íme most minden óhajításainkat, bizonyára nemcsak az enyémet, de a hazai történelem valamennyi barátját felülmúlta. Kezdetnek, melyre csakugyan szükség volt, nemcsak jó s dícséretes, de sőt a várt és reménylettnél is többet ad ... Tökéletesnek látom a munkát becse, értéke szíven fekszik.”⁵

⁴ Turul, 4. évf. (1886)

⁵ Ipolyi Arnold Nagy Ivánnak. Zohor, 1857. január 14. és február 4.

Már 1857-ben tudja, hogy a Magyarország családai..., amelyhez forrásanyagot legnagyobb részt az érintett családok szolgáltattak, nem lesz „teljes, tökéletes és hibátlan”. De ekkor, nagy „vállalkozása” megindításakor még abban reménykedik, hogy a későbbi, „mindig igazolni, pótolni való” adatokat a már kezdettől előirányzott „pótlék-kötet” hasábjain közölheti majd. Hogy erre a valóban megjelent XIII. számú „pótlék-kötet” végül mégsem lett elégséges, bizonyítja az Országos Széchényi Könyvtárban 1879-1880-as évszámmal készített utólagos feljegyzés a „temérdek olyan anyagról, amelyek nincsenek a kinyomtatott munkában”⁶

Amikor a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság megalakult, már az első percben kijelentette, hogy rá csak úgy számíthatnak, ha a „Társaság arra fog törekedni, hogy csak hiteles adatok és dolgozatok által hasson felhasznált adatokat közöl. Ez és Nagy Iván történészi jellemének három vonása: szorgalma az adatok gyűjtésében, lelkiismeretes bírálata azok felhasználásában s a történeti igazság szeretete azok közlésében, a ma genealógiával foglalkozók napi imádsága kell, hogy legyen.

⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 1316. Vol. I-VII.

Múzeumalapítás

„Felszólítás azokhoz, kik a Nemzet történetére adnak valamit!

*A nemzetnek nagy iskolája
öntörténetei*

Vörösmarty Mihály

A felszólításnak fönnebbi exclusiv adresse merésznek tünnék fel magam előtt is, ha annak valóságosságát – fájdalom! – a tapasztalat nem igazolná; ha előttem már többen nem mondták és nem írták volna és például ezek között Szilágyi Sándor is (1883-ban a Nemzet márc. 25-i számában), hogy „a Magyar Nemzetben vajmi csekély érdeklődés van a magyar történet s annak érdekei iránt”. Pedig nemzetünk nagy költője is a mottóul használt sorban megírta: hogy a „Nemzetnek nagy iskolája öntörténetei.”

Pár nap előtt az ünneplő közönség előtt azzal kezdtem felszólalásomat, hogy „múlt nélkül nincs jövő”, ehhez hozzátehetem most egy tudósak azon nyilatkozatát is, hogy „gyermek az, ki múltját nem ismeri”.

Legyen ez elég bevezetésül.

Én nem szólok általában nemzetünkhöz, csak Nógrádvármegye Értelmiségéhez óhajtom intézni szavaimat. Azon Nógrádhoz, melyet több mint félszázaddal ezelőtt egy, megyebeli költőnk alkalmi költeményében „dicső Nógrád”-nak nevezett. Kíváncsok, hogy beválják e jelző mostanra is.

Azért nem is tartom szükségesnek a hosszadalmas kapacitáció borsóját hányni a falra, hanem azokat, kik felfogják értékét a nemzet történelmének, hazafias tisztelettel felkérem arra, hogy annak érdekében tegyünk annyit, amennyit megerőltetésünk nélkül tenni kötelességünk. Gyűjtsük össze a legkisebb történelmi morzsáit is a múltnak, ami hazánk, nemzetünk és részleg különösen Nógrádvármegye múltjának, történetének megismerésére adalékul és forrásul szolgálhat.

Hiszen hazánk majd minden megyéjének, de városoknak is (Kassa, Eperjes, Pozsony, Sopron, Győr, Magyar-Óvár, Békés-Gyulának) sőt még Gödöllőnek is megvan a maga speciális muzeuma, hová mindaz, ami azon megye, város vagy falu határában történeti, természet s néprajzi tudomány részére megőriztetik.

És mi Nógrádban és specialiter B.-Gyarmaton mind ez ideig egy ily intézménynek hijjával vagyunk! Pedig ez kiválóan jelentékeny művelődési és annál sürgetőbb érdekű kérdés, mert a mai civilizációárja rohamosan nivellálja mindazt, ami még most talán megmenthető lenne.

Félre tehát a közönnyel. Állítsunk egy helyi muzeumot! Állítsunk egy társulatot, mely csekély áldozattal, de kitartó eréllyel képezni fogja azon mustármagvat, mely terebélyes fává növeni ki magát, és megállapítandja a tervelt Muzeumot.

Ha kétszáz, sőt talán kevesebb számú egyén összeáll, és évenként csak két forint lefizetésére kötelezi is magát, meglesz a legnehezebb, tudniillik: a kezdet.

És én nem kétlem, hogy a „dicső Nógrád” értelmiségéről táplált remény nem fogja azt a szomorú csalódást és feltételt igazolni, hogy csakugyan nincs bennünk érzék múltunk és történelmünk iránt.

Hisz' sokaknak vannak megyénkben e célra való eszközeik. Kinek egy ősi képe, kinek egy pár régi okirata, másnak egy régi fegyvere, edénye, érme, vagy más tárgya stb., ami magában csak rejtett lom, és a tudomány érdekében elveszett adatot képez; míg egybegyűjtve értékessé válik, és az adományozó egyének vagy családnak is emlékezetül fennmarad s el nem kallódik. Én magam is, ami csekélységem van, úgymint egy pár ezer darabból állóérem, ásvány és egyéb érdekes régiségi tárgyból álló gyűjteményem, hazafiúi szívvél, készségesen felajánlom a szent célra, egy b.-gyarmati muzeumra.

Így alakultak hazánk több megyéjében és városában a helyi muzeumok és történeti, régészeti társulatok. És mi eltűrnők az elmaradást, sőt meg sem kísérlenők?!

Nem! – azt nem tehetjük önérzetünk fogyatékának bevallása nélkül.

Én tehát hazafiúi tisztelettel felkérem Nógrádvármegyének Értelmiségét, különösen is B.-Gyarmat városát és vidékét, hogy a közös szent ügy érdekében mindazok, akik adnak valamit a hazai történettudományra és közművelődés érdekeire, álljanak az ügy apostolaiul és jelentsék ki előre hozzájárulásukat e lapok szerkesztőségéhez intézett levelezőlapon, és a B.-Gyarmaton november hó 29-én tartandó megyei gyűlések alkalmával sziveskedjenek egy, akkor kijelölendő helyen tanácskozásra összegyűlni, hogy ott az általam akkor benyújtandó alapszabályok megvitatása által a cél elérésére az első legszükségesebb lépést megtehessek.

Kelt Horpácson, nov. 1. 1890.

Nagy Iván”

(Nógrádi Lapok és Honti Híradó, 1890. november 9. XVIII. évf. 45. sz.)

Dolgozatom ezen részét Nagy Iván a Nógrádi Lapok és Honti Híradóban megjelent felhívásával indítanám, amiben kéri az embereket, hogy segítsék elképzelését bármilyen régmúltunkhoz tartozó tárgyi emlékekkel.

Fontosnak tartom Nagy Iván ezen, másik foglalatosságának külön vizsgálatát, hiszen felfogható művelődési elképzelésinek összegzésének, kiteljesedésének, mely sajnos csak utolsó évtizedeiben jött létre. Ekkor feleségével Horpácson éltek, de nagyon gyakran, szinte minden héten ellátogattak Balassagyarmatra. Egész életét majdnem végigkísérő történész léte és történeti kutatásai hatására pontosan tudta, hogy azoknak a dokumentumoknak, melyeket kutatott, nem kizárólag az emberek tudásának bővítésére hivatottak. Ennél sokkal nagyobb eszmei értéke van, melyek fontos momentumai történelmünknek. Azonban ezek az értékeink az idő múlásával nagymértékű pusztulásnak indultak. Már itt is felmerült napjainkban oly nagyon hangoztatott eszme, miszerint fontos feladat kell, hogy legyen ezeknek a dokumentációknak az ápolása, megőrzése. Emellett az is alapvető gondolata volt, hogy fontos egy városnak, hogy a megfelelő kulturális intézményekkel rendelkezzen. Horpácshoz képest, ugyan Balassagyarmat már egy haladó szellemű város volt, ugyanakkor Pesthez viszonyítva hatalmas lemaradással bírt. Legfőbb különbség, hogy ekkor sem gimnázium, sem pedig múzeum nem volt még ekkor. Márpedig Nagy Iván célja és elmélete az volt, hogy a nagy csomópontok, vármegyék feladata, hogy onnan a kisebb falvakba is szétszórják a tudást, kultúrát. 1848-ban a kis- és apróbirtokosok nagy választás elé kerültek. Két lehetőség volt: vagy további anyagi ráfordítással az új követelményeknek megfelelően tovább gazdálkodik, vagy bérlők kezébe juttatja birtokát, vagy eladja, ezzel vállalva a kevesebb kockázattal járó hivatali pályára lépést. Itt a legtöbb családnál nem volt kérdés a második opció választása, hiszen jellemző volt az eladósodás. Ennek a következménye az volt, hogy a birtokukkal együtt az ott lévő könyveket, festményeket, fegyvereket és bútorokat szétszították, rosszabb esetben megsemmisítették. Nagy Iván már ekkor tiszteletnek örvendett, és tudták, hogy rá számíthatnak, mint olyan emberre, aki becsülni tudja őseink ránk hagyott emlékeit. Így 1858-1880 között több száz levelet kapott Nógrád nemeseitől olyan kéréssel, hogy megőrzött értékeiket a Nemzeti Múzeumban, az Akadémián legyenek elhelyezve. Ekkor a folyamatos elszállítás nehézségei miatt jött az az ötlete, hogy itt is alapítson egy múzeumi társulatot. Mintája már volt, hiszen a környéken a kialakult helyzet miatt, már tömegével alakultak ilyen társulatok. Végleges elhatározását 1890-ben foglalta írásba. Ezen írását a Nógrádi Lapok 1890. november 9-i száma jelentette meg. Mindamellet, hogy felszólításában elsősorban a nógrád vármegyei értelmiséghez szólt, célja igazából az volt, hogy ez a gyűjteménye, amit ő létrehoz minden egyes társadalmi rétegre kiterjedő demokratikus tartalmú művelődési program. Talán legfontosabb célja az volt, hogy

összegyűjtse és megőrizze a múlt emlékeit, hiszen a jelen feladata az, hogy a múlt emlékei segítségével körvonalazza a jövőt. Egy ilyen múzeum a legalkalmasabb arra, hogy mindenki számára láthatóvá váljon mink volt, és mink van. Az emberi művelődés minden területéről próbált anyagot gyűjteni. Az általános műveltség számára a mindennapi lét alappillére. Szinte személyes kötelességének tartotta a folyamatos művelést és példamutatást. A társulat kihirdetésére 1891. március 15-én került sor az összehívott közgyűlésen. A problémák azonban ekkortól kezdődött. A kezdetben lelkes csatlakozó társak lelkesedése folyamatosan csökkeni kezdett a megalapítás után. Ennek a legfőbb oka az volt, hogy az előzőekben említett célok megvalósítása az adott korban szinte egyenlő volt a lehetetlennel. Nem adta fel, és egyedül foglalkozott és helyezte el a kapott tárgyakat. Nehéz és kemény munkával elintézte, hogy a Nemzeti Iskola egyik termét használhassa tárolásra. Önmunkával készített a tárgyaknak megfelelő üveges szekrényeket, mindezt természetesen a saját költségén vállalta, hisz a társulatnak semmi pénze nem volt. Ekkor egy hatalmas kő- és bronzkori, középkori tárgyakat, pecsétnyomókat, pénz- és éremgyűjteményt tartalmazó saját gyűjteményét adományozta múzeumának 1890. november 9-én. Emellett könnyek között búcsúzott el azoktól az érméitől, melyet nemrégiben fiatalon elhunyt Aladár nevű fiának szeretett volna megőrizni. 1891. november 29-én megnyílt az ajándékba kapott tárgyak gyűjteménye, melyen Nógrád vármegye nevezetes férfijairól tartott felolvasást. Ezek után javasolta a közgyűlésnek, hogy a társulat vegye programjába tudományos felolvasások rendezését. A gyűjtemények gyarapodása miatt egyre szűkösebbé vált az iskolai terem, ezért - szintén Nagy Iván intézkedésének köszönhetően - a múzeum egy új, nagyobb épületbe költözhett 1894-ben. Változatlanul ezek után is ő személyesen intézte a tárgyak átvételét. 73 éves korában vállalta el a múzeumigazgató tisztséget. Ezzel párhuzamosan nyújtotta be előterjesztését, melyet elfogadtak, hogy a társulat a múzeum részére új épületet emeljen. Nagy Iván a halála után is biztosítani kívánta a múzeum gyarapodó, kedvező sorsát, így fiúörökös híján a feleségével úgy döntöttek, hogy vagyonukat a közügyek oltárán „feláldozzák”. Ez azt jelenti, hogy Horpácsi birtokukat a múzeum tulajdonának ajánlják.

Könyvtára

Nagy Iván halála után felesége, Csató Mária a múzeumnak férje akaratát figyelembe véve átadta személyes, otthoni könyvtárát, mely hatalmas értékkel bírt. Az akkori múzeumigazgató szerint átvettek 286 kéziratot, köztük 32 kódexet, 86 régi magyar nyomtatványt 1771-ig, idegen nyelven nyomtatott művet 1711-ig 349 darabot, és újabb 8495 kötetet, összesen tehát körülbelül 6500 művet. Sajnos ennek a gyűjteménynek ma mindössze 10%-a található meg a múzeumban. Személyes könyvtárának a nagyságát több kérdés szempontjából való vizsgálatára is lehetőségünk van. Ez a könyvtár már csak pusztán nagysága miatt is alkalmas arra, hogy XIX. századi kutatásainkhoz és ismereteink bővítéséhez nagy segítséget nyújtson. Alkalmas az adott értelmiségi csoport elemzésére is, melybe Nagy Ivánt tevékenységei és nézetei alapján belesorolták. Legvégül ez a gyűjtemény a leghűbben tükrözi Nagy Iván folyamatos művelését, valamint műveltségét. Természetesen könyveinek összetételét, ha vizsgáljuk legnagyobb részét (mintegy 40%) a történettudományi munkák alkották. Azonban nem lehet egyáltalán egy egyoldalú könyvtárnak nevezni. Könyvtárának még számottevő részét alkotta emellett a szépirodalom, mely ekkor már elengedhetetlen a modern műveltség eléréséhez. Ide tartoznak prózaírók, költők, évkönyvek, almanachok, külföldi irodalmak. Irodalmi érdeklődésében meghatározó volt a népiesség iránti szeretete. Ennek ellenére furcsa pont, hogy Mikszáth Kálmán egyetlen egy művét sem találhatjuk meg.

A könyvtárról összegezve elmondhatjuk, hogy ebből kitűnik a gyűjtő néhány ez által a gyűjtemény által beteljesedett vágyai:

- általában szeretett tisztában szeretett lenni a tudományok állásával, természetesen a legrészletesebben saját szakterületével a történettudománnyal.
- széles körben szeretett tájékozódni a hazánk, külföld és a művészetek helyzetéről
- egyetemes látásmód és történeti látókör igénye is jellemzi gyűjteményét
- a klasszikusok, az igazi értékek igényes válogatása, s a kortárs művek iránti friss, fogékony szellem jellemzi

A Palóc Múzeum története

A múzeum az egyesületi alapítású múzeumok közé sorolható. Az alapítás azonban elsősorban Nagy Iván anyagi támogatása mellett valósulhatott meg. A tudós azonban nem csak pénzbeli adományával, hanem nagyszámú gyűjteményével (régészeti, néprajzi, érem- és pénzgyűjtemények) is megalapozta a múzeum létrejöttét, hiszen életének utolsó éveiben a tevékenysége központjában a múzeumügy állt.

1890-ben, a Nógrádi Lapokban felhívást tett közzé: „Gyűjtsük össze a legkisebb történelmi morzsáit is a multnak, ami hazánk, nemzetünk és részleg különösen Nógrádvármegye multjának, történetének megismerésére adalékul és forrásul szolgálhat... Állítsunk egy helyi múzeumot! Állítsunk egy helyi társulatot, mely terebélyesedő fává növi ki magát, és megalapítandja a tervelt Muzeumot.” A lap következő számában már olvasható a Társulat alapszabálya, amelyet Nagy Iván készített más korabeli egyesületek mintáját követve. 1891. március 15-én fáradozása eredménye képpen összeült a Közgyűlés, amely megalapított a Nógrádvármegyei Múzeum Társulatot. Az egyesület célja összegyűjteni azokat a néprajzi, régészeti és történeti emlékeket, amelyek Nógrád megyére vonatkoznak. A Társulásnak 27 alapító, 4 örökös, 89 rendes és 14 pártoló tagja volt. Az elnöknek gróf Degenfeld Lajos főispánt választották.

Elindult a munka, és az összegyűlt anyagot a város egyik iskolájának tágas tantermében még az adott évben a látogatók számára megtekinthető állapotba hozták, így minden vasárnap és hétfőn 10-12 óráig látogatható volt a tárlat. Ezen felbuzdulva az egyesület körlevelet intézett a falvakban élő értelmiségieknek, hogy gyűjtsenek, és azt adományozzák az egyesületnek. A vidéki értelmiség ez irányú tájékozottságát mutatja, hogy a rimóci jegyző, a cserhátsurányi és az őrhalmi pap egyaránt azt válaszolták, hogy községükben néprajzi tárgy nincs, pedig ezek a községek a néprajzosok számára még a II. világháborút követő évtizedekben is kiváló terepnek bizonyult, számos kiváló tárgyat gyűjtöttek ezekből a falvakból. Mindezek ellenére egy év leforgása alatt 172 adományozó jóvoltából 3500 fölé emelkedett a múzeum tárgyi anyaga. Ezek között voltak régészeti, néprajzi tárgyak, különböző történeti korokból származó tárgyi emlékek, ásványok, portrék és könyvek. 1891-ben Szontágh Pál (1820-1904) politikus, felajánlotta könyvtárát a társulat számára. Ekkor már kinőtték a termet, és további helyiségeket igényeltek az iskolától. Ám végül is 1894-ben a Társulat meg tudott vásárolni egy épületet, amelybe hamarosan át is költöztették a gyűjteményt.

Idővel csökkent a lelkesedés, a feleslegessé vált tárgyak még valahogy eljutottak a múzeum-hoz, azonban a felvállalt tagdíjak már jóval nehezebben. Az új épületet is csak Nagy Iván és Degenfeld Lajos váltóival tudták megvásárolni. Az közgyűlések lelkesedése is alábbhagyott. Nagy Ivánnak köszönhetően azonban nem szűnt meg a múzeumi társulat. Újabb és újabb támogatókat nyert meg az ügynek. 73 évesen a Társulat titkári posztja mellett az igazgatói teendőket is ellátta. Székfoglalói beszédében felvetette az új múzeumépület megépítésének gondolatát. Végrendeletében minden vagyonát a Nógrádvármegyei Múzeum Társulatnak adományozta, de kikötötte, hogy csak az új múzeumépületre fordítható. Halála után felesége Csathó Mária (1837-1908) felajánlotta a tudós könyvtárát a múzeumnak. 1904-ben Jaskovics Ferenc (1860-1914) látta el az igazgatói feladatokat és gondozta a gyűjteményt. 1905-ben a társulat felvételét kérte a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségébe. Ez nagy előrelépés volt mind szakmailag, mind a rendszeres anyagi ellátás miatt.

A vármegye segítségével sikerült rendezni a társulat anyagi gondjait, és Jaskovics igazgató, valamint Vannay Ignác alelnök – aki a takarékpénztár igazgatója is volt egy személyben – nekiláttak az új múzeumépület megvalósításának. A Főfelügyelőség közbenjárására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól állami segílyt és a várostól 1000 négyszögölös telket kaptak. 1910-ben kiírták a pályázatot a múzeumpalota megtervezésére, amit Wälder Gyula (1884-1944) fővárosi építész nyert meg. A kivitelezés előre látható költségei azonban meghaladták a rendelkezésre álló összeget, így az eredeti tervet átdolgozták, és nem építették meg az egyik épületszárnyat, aminek hiányát a múzeum mai napig érzi, iroda hiány és raktározási problémái miatt.

Az építkezés 1914 tavaszán indult, s a még csak félkész épületbe már a nyár folyamán elkezdtek a beköltözést. A világháború kitörése után azonban elvették az épületet az egyesülettől, laktanyaként, majd kórházként működött. A háború a legnagyobb kárt azonban a gyűjteményben okozta, aminek közel 80%-a elpusztult, megsemmisült. Ma már lehetetlen megmondani, hogy milyen értékeket képviselhetett ez a gyűjtemény, de valószínű, hogy ma páratlan lenne a maga nemében, amire a megmaradt minimális anyagból következtethetünk.

2. ábra A balassagyarmati Palóc Múzeum épülete az 1920-as években. (képeslap)⁷

A háború után a minisztérium támogatásával felújították az épületet, és 1931-ben ismét megnyithatta kapuit. Igazgatónak Fényes Dezsőt (1888-1973) nevezték ki, aki a megbízása előtt a Nemzeti Múzeum munkatársa volt. A gyűjtemény nagy részét főleg régészet, történelem és a természettudomány tárgyi emlékei alkották, de Hóman Bálint szorgalmazására megindult a néprajzi tárgyak gyűjtése, a palóc hagyományok dokumentálása. 1930-as évek elején a múzeum mögötti szabad területen létrehozták az ország első, áttelepített épületekből álló szabadtéri múzeumát, egy 18. századból származó paraszt portát. A második világháború sajnálatosan ugyanolyan pusztításokat végzett a gyűjteményben, mint az első, ekkor a gyűjtemény több mint 90%-a lett az enyészete. A háború befejeztével az újraindítás során a néprajz kiemelt szerepet kapott. Manga János lett 1949-től a múzeum igazgatója, aki nagy ütemben megkezdte a helyreállításokat, a gyűjtemény újraindítását. Az 1970 és 1973 közötti időszakban az addig itt működő múzeumi szakágakat, az egyes szakágakhoz tartozó gyűjteményekkel együtt Nógrád megye akkoriban alapított új múzeumai között osztották szét. Ez volt az ún. "profilisztítás" folyamata, amelynek során a régészet és a történelmi anyag egy része a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumba, a természettudomány a Pásztói Múzeumba, a történelmi gyűjtemény másik része, a numizmatikai, irodalom- és művészettörténelmi anyagok a salgótarjáni Nógrádi Sándor Történelmi Múzeumba kerültek. Az új nógrádi megyeszékhely

⁷ Kép forrása: <http://palocmuzeum.hu/web2/archives/184>

kultúrpolitikai szerepének megerősítését szolgáló törekvések közül máig ható jelentősége van annak a döntésnek, hogy 1970 őszén az addig itt működő megyei igazgatóság is Salgótarjánba került.

A Palóc Múzeum a néprajzi szakágat képviseli Nógrád megyében. A helyi adottságok figyelembe vételével kiemelt témaköre a népművészet, azon belül is a viselet, a szőttesek, a pásztorművészet, és az utóbbi két évtizedben a vallási néprajz, mivel két néprajzos is huzamosabb ideig ezzel a témával foglalkozott a múzeumban. Balassagyarmat városa és a megyei múzeumi igazgatóság között az 1980-as évek elején létrejövő megállapodás eredményeként 1992-ig "várostörténeti" gyűjtemény is működött az intézményben. Ennek újraindítására csak 2002-ben, a megyei múzeumi szervezet akkori vezetőjének kezdeményezésére kerülhetett sor. A mai történeti gyűjtemény az 1980-as években begyűjtött 19-20. századi várostörténeti anyag mellett egy több mint háromezer darabos plakát és falragasz gyűjteményt is magába foglal.

A múzeumban 2012. február 28-án lett átadva a Látványterem. A lapidárium bővítésével olyan együttes tér, oktatóterem jött létre, amely különféle múzeumpedagógiai foglalkozások, oktató programok színterévé válik. A kialakításra kerülő látványtár a gyűjtemény tárolására szolgáló olyan múzeumi raktár, amelyet a látogató is megtekinthet, és a hozzákapcsolódó internetes, számítógépes és multimédiás alkalmazások további élményt nyújtanak. Részben a nyilvánosság elől elzárt, ám országosan is a népművészeti alkotások élvonalába tartozó palóc néprajzi tárgyakat, az irodalomtörténeti gyűjtemény Madách Imréhez és Mikszáth Kálmánhoz kapcsolódó emlékeit, illetve a történeti gyűjteménynek a volt megyeszékhelyre jellemző tárgyi anyagát mutatják be, oktatóteremmel, virtuális pontokkal kombinálva.

A fejlesztés olyan komplex szolgáltatás feltételeit teremti meg, amellyel a múzeum nagyobb szerepet vállal a formális és nem formális tanulás támogatásában. A gyűjteményi raktárak anyagának szakszerű módon való láthatóvá tétele, kutathatósága és az alkotókészséget, kreativitást fejlesztő oktatási célú közösségi tér kialakítása erősíti az intézmény szerepét a megye közösségi, kulturális életében.

3. ábra A Palóc Múzeum Látványtára⁸

A múzeum épülete mellett kis skanzen őrzi a Palócföld népi építészetének emlékeit. Látható itt boronafalú ház, több melléképület, a szandai kápolna másolata, szépen faragott népi fafeszület, gémeskút és régi galambdúc is.

4. ábra A skanzen⁹

⁸ Kép forrása: http://palocmuzeum.hu/wp-content/uploads/2012/03/IMG_P8787.jpg

⁹ Kép forrása:

<http://www.palocok.com/Az%20orsz%C3%A1g%20els%C5%91%20skanzene:%20a%20%E2%80%9EJC3%B3%20pal%C3%B3cok%E2%80%9D%20m%C3%BAzeuma>

Az állandó kiállításokon a Palócföld néprajzi emlékei láthatók, különösen gazdag a környékbeli falvak egymástól is eltérő népviseleteiből összeállított kollekció.

A múzeum néprajzi gyűjteménye felöleli Nógrád megye teljes paraszti kultúráját, a szlovák és német nemzetiségekével együtt. A közel 12 ezer tárgy mintegy fele textília. Emellett értékes a pásztorművészeti anyag és a hangszerkollekció.

5. ábra A Palóc Múzeum 2012-ben¹⁰

¹⁰ Kép forrása: <http://www.nogradi-muzeumok.hu/files/download/palocmuzeum.jpg>

Tudós köznemesi könyvtár - nemzeti történelmünk tüköre

A tudós egyenes ági örökös híján minden javát a közügy oltárára szentelte. A mintegy tízezer kötetes, muzeális értékű könyvtárát is a balassagyarmati múzeumnak adományozta, végrendeleti meghagyással és felelősség átruházással.

A kiállítás és kutatóhely megnyitása egy éppen száz éve napirendre került cél megvalósítását jelenti úttörő jelleggel. Úttörő mivoltát az adja, hogy egyrészt a Palóc Múzeum régi könyvanyagát fokozott műtárgyvédelmi körülményeket nyújtó térbe helyezték, másrészt a könyvtárat kiállításként mutatják be.

Nagy Iván könyvtára számos kódexet, ősnymtatványt, régi magyar ill. muzeális értékű könyvanyagot valamint kéziratot tartalmaz. A könyvtár legértékesebb anyaga 1949-50-ben - felsőbb utasításra - az Országos Széchényi Könyvtárba került letétként, melyből válogatás tekinthető meg a tárlaton.

A kiállítás célja a könyvtár születésének és jellemzőinek, valamint a múzeumalapító tudós otthoni alkotó környezetének, szellemiségének bemutatása, illetve - a főként történelmi tematikájú gyűjtemény révén - a magyar évszázadok áttekintése, a mitikus múlt és történelmünk közismert csomópontjai köré szervezve. A kiállításban a rendezők Nagy Iván dolgozószobáját enteriorként jelenítették meg, amelyben korhúságra, polgári ízlésvilágának, jómódjának szemléltetésére törekedtek.

6. ábra Nagy Iván dolgozószobája¹¹

¹¹ Kép forrása: <http://www.muzeumok.hu/?gt=ex&gi=12380&pi=0>

A tudós a könyvek mellett leginkább érmét, régiséget, képzőművészeti alkotásokat gyűjtött. Egyik első kutatója volt a cigányság nyelvének, a jeles magyar nőalakokat pedig a Magyarországi hölgycsarnok címmel megjelent kötetben mutatta be.

Nagy Iván pályája a következő rendben tárul a látogató elé: családi örökség; a felkészülés időszaka (iskolaévek); honvédelet a szabadságharcban és a bujdosás napjai; kényszerpályákon; a tudós történész - Pesten (közéleti pályafutása a fővárosban); a közügyért! - Nógrádban (nógrádi pályafutása, múzeumalapítása); a könyvtárépítő.

A könyvtár köteteiből föltáruló nemzeti történelem a következő csomópontokhoz igazodik: őstörténet; honfoglalás - Árpád-házi királyok kora; az Anjou-kor; az egymást követő századok, benne kiemelten a XVI-XVII. századi török uralom ideje és a XIX. század, mint a szabadság és a polgárosodás kora.

A muzeális értékű szakkönyvtár kutatóhelyként is szolgál Magyarország ezer éves múltjának kutatásához.

7. ábra A "tudós köznemesi könyvtár"¹²

¹² Kép forrása: http://www.agt.bme.hu/balassi/Muzeum_Martonnep2010.html

Felhasznált irodalom

FLÓRIÁN Mária, *A vasútállomástól a Köztársaság térig*. In: Balassagyarmat. Nógrád megyei Idegenforgalmi Hivatal, 1975. p. 27-28

HAUSEL Sándor, „Nagyságok” és „aprószenetek”. In: Civitas fortissima: Balassagyarmat története írásban és képekben. Nagy Iván Történeti Kör, 2002. p. 229-231

HAUSEL Sándor, *Nagy Iván portré*. In: Balassagyarmat köztéri alkotásai. Balassagyarmat Város Önkormányzat, 2006. p. 82-83.

IPOLYI Arnold, *Nagy Ivánnak*. Zohor, 1857. január 14. és február 4.

Nagy Iván, a kultúrhistoria mindenese.

<http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Horpacs/pages/008_nagy_ivan.htm> (megtekintés: 2012. december 10.)

Nagy Iván emlékezete. Nagy Iván Történeti Kör, 2000.

Nagy Iván emlékezete [elektronikus dok.]. Nógrád Megyei Levéltár,

NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I-XIII. köt. Pest, 1857-1868.

Nagy Iván naplója: visszaemlékezések. Nagy Iván Történeti Kör, 1998.

VÁRKONYI Ágnes, R. *Nagy Iván a történész*. In: Múzeumi Mozaik. A Nógrád Megyei Múzeumok tájékoztatója. Salgótarján, 1986.

TÓTH Tamás, *Nagy Iván iratai*. Nagy Iván Történeti Kör, 2003.

Tudós köznemesi könyvtár – Nemzeti történelmünk tüköre.
<<http://palocmuzeum.hu/2011/12/06/tudos-koznemesi-konyvtar-nemzeti-tortenelmunk-tukore/>> (megtekintés: 2012. december 13.)